

Udpegning af Kulturarvsarealer

Af Mette Bjerrum Jensen, cand.mag. i forhistorisk arkæologi

I øjeblikket sidder arkæologer på alle danske museer med arkæologisk ansvarsområde og bryder hovedet med det sidste nye bevaringstiltag for fortidsminder. Tiltaget hedder "udpegning af kulturarvsarealer" og er en opfølgning på den nye museumslovs intention, nemlig at bevare kulturarven i landskabet. Museerne har i den anledning fået til opgave at udpege områder med arkæologiske fund af "national og international bevaringsværdi".

Det er i elvte time, at Kulturarvsstyrelsen (KUAS) tager hånd om problemet med at bevare "kulturarven". Som det har været almindeligt kendt siden konferencen "Status og fremtid i dansk arkæologi", der blev holdt på Nationalmuseet i marts 2000, står det skidt til med den arkæologiske kulturarv i landskabet. Den er nemlig truet af udryddelse fra mange sider – af byggeri og skovrejsning, men i særdeleshed af dyrkning. Det skræmmende budskab fra konferencen var, at skjulte fortidsminder som stolpehuller og grave reduceres med 1-2 cm om året, og ofte med mere, når der sker ejer- og teknologiskifte på gårdene.

Intentionen bag den nye museumslov var netop at rette op på dette ved at opprioritere *bevaring in situ* frem for destruktion, hvad enten dette sker ved anlægsarbejde, dyrkning eller arkæologisk udgravning. I museumsloven blev det tilkendegivet, at bygherrer og planmyndigheder fremover skal kunne tilrettelægge deres byggeri på baggrund af viden om "væsentlige" arkæologiske registreringer i området. Dette forudsætter naturligvis, at der er adgang til en database over sådanne – og til dette formål blev der bevilliget en sum penge, som KUAS nu er ved at anvende på udpegning af "lokaliteter af særlig arkæologisk interesse".

Udpegningen af de såkaldte kulturarvsarealer rummer dog flere problemer. Dels, fordi definitionen på, hvilke arkæologiske lokaliteter, der har særlig interesse, er temmelig vag. Hvornår har en lokalitet eksempelvis *national* eller *international* værdi? Og hvad adskiller

disse fra lokaliteter af *regional* værdi? Og dels, fordi det er tvivlsomt, om en database over kulturarvsarealer overhovedet vil få betydning for bevaringen af det arkæologiske materiale. Lad os starte med at se på definitionerne.

Af værdi for den danske nation?

På trods af, at der i dag er erkendt omtrent 160.000 arkæologiske lokaliteter i Danmark, kommer den nye database over kulturarvsarealer kun til at omfatte 1000 bevaringsværdige områder. Derfor bør vi overveje nøje, hvordan vi prioriterer hvilke lokaliteter, der skal bevares. Direktør for KUAS Steen Hvass har udtalt, at man før et bevaringsinitiativ skal tage stilling til to kriterier, nemlig hvilken helhed objektet indgår i, og hvor væsentligt det er (Voss og Rostock 2002). Men hvordan afgør man væsentligheden af en arkæologisk lokalitet? Som ramme for databasen over kulturarvsarealer har KUAS angivet: "Ved "særlig interessant" forstås lokaliteter af *national og international* videnskabelig og kulturhistorisk betydning" og videre: " Det kan besluttes på et senere tidspunkt at udvide databasen med kortgrundlag for *regionalt* betydningsfulde arkæologiske lokaliteter" (min kursivering) ¹.

Det er muligt med en vis konsensus at vurdere, hvilke arkæologiske pladser, der har internationalt videnskabeligt potentiale – eksempler kan være køkkenmøddinger og fundområder med spor efter ældre stenalders boliger, der bidrager til den internationale stenaldersforskning, eller jernalder byhøje, hvor væsentlige detaljer om dagligliv i jernalderlandsbyer kan studeres. Men det kan alligevel

volde vanskeligheder uden forudgående faglig diskussion at afgøre, om en kogestensgrube (med mulighed for keramikdateringer og sporstofanalyser) bidrager mere til den nationale bronzealderforskning end en fundtom stolpehulskonstruktion, kaldet et hus?

Langt sværere er det imidlertid at afgøre lokaliteternes kulturhistoriske potentiale. Er de næsten fundtomme Jellinghøje af større international kulturhistorisk værdi end en vikingetidig anløbsplads? Repræsenterer fundene fra jernalderens Gudme en større national værdi end en nedpløjet, østjysk urnegravplads? Skal dele af Tissø lokaliteten bevares, men ikke dele af den helt igennem jævne germanertidslandsby på Svejstrup Hede? Hvis ikke al arkæologisk kildemateriale er af "national værdi", hvorfor har staten gennem mange år så finansieret udgravninger?

I Ribe Amt finder vi et eksempel på hvad vi risikerer ved at opdele fortidsminderne som nationalt og ikke nationalt bevaringsværdige. Amtet har nemlig indført denne skelnen, hvilket i praksis betyder, at amtet kun tilser og plejer 30 ud af sine ca. 2000 fortidsminder. I og med at KUAS foretager en lignende inddeling i forhold til udpegningen af kulturarvsarealer, er det sandsynligt, at kriteriet om national betydning vil få indflydelse på fortolkningen af museumslovens formuleringer generelt. Vi risikerer i værste fald, at museumslovens formulering "væsentlige bevaringsværdier" er ensbetydende med de 1000 registreringer i databasen. Skal resten så ikke bevares, eller skal det ikke engang udgraves før det fjernes?

Forhåbentlig er KUAS skelnen mellem bevaringsværdier af national eller regional betydning ligeså ureflektet som den er ubegrundet. Foreløbig må vi antage, at "national betydning" dækker over, at den udvælgende arkæolog kan se større forskningsmuligheder i de udvalgte fund end i lokalområdets fund generelt. De udvalgte lokaliteter er det statens ansvar at bevare (Steen Hvass, i Voss og Rostock 2002), hvorfor de bliver udpeget som kulturarvsarealer. Men hvad med de øvrige foreløbig 159.000 lokaliteter? Steen Hvass

understreger: "... hvis det har regional betydning må det være amtets eller kommunens opgave at sikre en bevaring." (Voss og Rostock 2002). Men hvilken instans har egentlig de bedste metoder til og muligheder for at sikre bevaring af det arkæologiske materiale – KUAS eller amterne?

Kulturarvsarealer eller kulturmiljø?

For at besvare det spørgsmål må vi se på de bevaringstiltag der er indenfor henholdsvis KUAS og amterne. Mens styrelsen udpeger kulturarvsarealer udpeger amterne *kulturmiljøer*. I forbindelse med den sidste Regionplan skulle amterne inddrage kulturmiljøer i planmaterialet. Mange amter stod på bar bund og henvendte sig til amtets statsanerkendte museer for hjælp til udpegningen. Derudover var museerne også repræsenteret i Kulturmiljørådene, som amterne skulle hente ekspertise fra. Flere steder *har* museernes arkæologer derfor allerede udpeget de lokaliteter, de synes havde "særlig arkæologisk interesse". Meget ofte fossile landskaber og områder omkring højgrupper, da disse arealer er synlige fortidsminder eller ligger i de synlige fortidsminders beskyttelseszone, og umiddelbart appellerer til amternes kulturmiljøudpegere. Dels fordi synlighed traditionelt hænger sammen med landskabsplanlægningen, dels fordi områderne principielt allerede er fredede af naturbeskyttelsesloven, og dermed er "omkostningsfrie" udpegninger. Ud over sådanne oplagte kulturmiljøer har mange museer også udpeget allerede erkendte arkæologiske lokaliteter, som enten har en betydning i regional sammenhæng eller i sig selv har en høj arkæologisk kildeværdi. Det er endda lykkedes nogle museer at få udpeget arealer med stort potentiale i form af fremtidige arkæologiske fund.

Disse kulturmiljøudpegninger – med alle deres mangler – minder temmelig meget om kulturarvsarealudpegningen. Blandt andet fordi KUAS i skrivelsen til museerne omkring udpegning af kulturarvsarealer opfordrede de ansvarshavende arkæologer at udvælge netop bl.a. "områder omkring højgrupper, fossile landskaber ect.". Det kan således virke som om KUAS risikerer at bruge en stor bevilling på et stykke kort-

lægningsarbejde, der allerede er foretaget af amterne. Mere paradoksalt er det imidlertid, at der jo for øvrigt allerede eksisterer en database over arkæologiske interesseområder i form af DKC. Når amter og kommuner tilskyndes til at frekventere denne database, får de en meget realistisk idé om, hvor de arkæologiske lokaliteter befinder sig, og ikke mindst hvor stor chance eller risiko, alt efter øjnene der ser, der er for at påtræffe bevaringsværdier på en potentiel byggegrund.

DKC databasen adskiller sig væsentligt fra såvel kulturmiljøudpegningerne som de fremtidige kulturarvsarealer i mængden af lokaliteter, databaserne omfatter. Mens der på nuværende tidspunkt er omkring 160.000 registreringer i DKC, ligger udspillet på antallet af kulturarvsarealer på omkring 1000 lokaliteter på landsplan¹. Dette tal modsvarer ganske godt summen af forhistoriske arkæologiske kulturmiljøudpegninger (i Århus Amt er der eksempelvis 116 arkæologisk udpegede kulturmiljøer). En database med kun 1000 lokaliteter giver imidlertid planmyndighederne en falsk tryghed i forhold til at undgå udgravninger eller ekspropriation. Som bekendt gemmer der sig stadig mange overraskelser under mulden.

I Arkæologisk Forum 7/2002 udtaler Steen Hvass om kulturarvsarealerne, at: "*en forudsætning for at vi kan gå ud til kommuner og amter og sige "Nu skal I passe på fortidsminderne", er at de er kendte og tilgængelige.*" Med andre ord skal planmyndighederne kun tage hensyn til fortidsminderne i det omfang, de er kendte. Her bør erfaringerne fra kulturmiljøudpegningerne, hvor også *potentielle* fundområder er udpeget, trækkes frem for at vise, at også andre institutioner end de museale kan tage hensyn til både skjulte og uerkendte forskningsobjekter.

Nu kan man stille spørgsmålet, om kulturarvsarealerne vil få en reel indflydelse på, hvor man vælger at placere fremtidige byggegrunde og skove? Her ser jeg et problem i KUAS kompetence i forhold til at gribe ind i den fysiske planlægning på et tidligt tidspunkt. Der

står ganske vist i museumsloven, at bygherrer og planmyndigheder skal inddrage de kulturhistoriske museer, hvis de udarbejder planer, der berører "bevaringsværdier" (museumsloven § 23 stk. 2). Det vil i den forbindelse være en god idé at planmyndighederne frekventerer en arkæologisk database, så de ved, om deres planer berører bevaringsværdier eller ej. Længere nede i loven bliver det imidlertid præciseret, at kontakten til museet skal ske *senest på det tidspunkt, hvor byggetilladelsen bliver givet* (§ 24) – og da er det for sent at begynde at søge i databaser, ikke sandt? I modsætning til dette skal de fysiske planlæggere i kommuner og amter inddrage kulturmiljøudpegningerne i deres overvejelser, før de laver lokalplaner, og før disse godkendes. Det skal de, fordi de er forpligtiget til at følge regionplanernes retningslinier i henhold til planloven. I forhold til planmyndighederne giver kulturmiljøudpegningen tilsyneladende en langt bedre beskyttelse for fortidsspor end kulturarvsarealerne.

Hvordan skaber vi en reel beskyttelse?

Det er min overbevisning, at planmyndighederne i højere grad vil kunne forholde sig til de udpegede kulturmiljøer i regionplanerne end til KUAS kulturarvsarealer. Dels fordi det er lovpligtigt at frekventere regionplanerne, og dermed også kulturmiljøudpegningerne, forud for planlægningen, men også fordi disse er formuleret i et sprog, planmyndighederne bruger til daglig. Set i det lys virker det som om, kulturarvsareal-databasen først og fremmest bliver udarbejdet for at leve op til § 23 i museumsloven, der siger, at Kulturministeren skal samarbejde med plan- og fredningsmyndighederne. Sammesteds står også skrevet, at de statsanerkendte museer skal samarbejde med planmyndigheder, men det mener jeg, de egentlig gør bedst ved at hjælpe med forslag til kulturmiljøudpegning og gennem sagsbehandling ved lokalplansager. Man kan imidlertid spørge sig selv, om ikke også det var tilstrækkeligt, og muligvis bedre, at KUAS sikrede bevaringsværdierne ved at samarbejde med amterne omkring kulturmiljøudpegninger, og ved effektiv sagsbehandling, når der en dag

påtræffes et fortidsminde, der skal sikres for eftertiden ved ekspropriation (Museumsloven § 27 stk. 8)?

Hvis ikke det var fordi, der i udkast til museumslovens bilag står, at der skal oprettes en database over de væsentlige bevaringsværdier, kunne man endog få det indfald, at udpegningen af kulturarvsarealer alene sker for at sætte kulturmiljøudpegningerne ud af arealforvaltningsspillet. Tanken ville næsten være for fræk, hvis det ikke var fordi KUAS i deres første rundskrivelse til museerne efter styrelsen var etableret (1), og i dag på deres hjemmeside, brugte formuleringen "...kulturarven i landskabet (det tidligere kulturmiljø)", og dermed viser, at kulturmiljø ikke længere er en aktuel del af den ministerielle landskabsforvaltning. Er det mon også derfor, de regionale Kulturmiljøråd i øjeblikket lever en ganske usikker tilværelse?

KUAS kortlægningsprojekt demonstrerer under alle omstændigheder tydeligt, at der på trods af ressortomlægningen fra Skov- og Naturstyrelsens Kulturhistoriske Kontor til KUAS stadig hersker kompetenceforvirring. I øjeblikket er det svært at forstå, hvorfor amterne skal udpege kulturmiljøer, når KUAS gør det samme. Man kan frygte, at amterne fremover vil nedprioritere deres beskyttelsesindsats, idet den tilsyneladende bliver varetaget af den statslige styrelse.

Man må stille spørgsmålstegn ved, hvorfor KUAS i øjeblikket er ved at bruge en stor bevilling på at oprette en kulturarvsdatabase, når en sådan reelt allerede eksisterer såvel i amterne som i DKC, og hvorfor styrelsen vælger at prioritere det så højt, at beskytte de arkæologiske lokaliteter mod anlægsarbejde, når den største trussel i dag (foruden skovrejsning) er dyrkning? De ovennævnte tiltag vil nemlig *ingen* indflydelse have i forhold til dyrknings-truslen, og fortidsminderne vil fortsat blive pløjet ned med et par centimeter om året. I stedet burde styrelsen forsøge at få de ca. 1000 pladser tinglyst under naturfredningsloven. Jeg erkender, at dette er en svær opgave for KUAS,

der ikke har fået kompetence til at indstille til fredning med kompensation, i modsætning til interesseorganisationen Danmarks Naturfredningsforening (denne forening kan på lige fod med forvalterne af naturbeskyttelsesloven – undtaget KUAS – forsøge at frede bevaringsværdier i det danske landskab). Om ikke andet kunne KUAS overveje at bruge ressourcerne på opkøb af arealerne så de *reelt* blev beskyttet mod såvel anlægsvirksomhed som nedslidning ved dyrkning. Styrelsen kunne også satse på at ekspropriere *fremtidige* bevaringsværdige fund.

For at imødekomme arealforvalternes behov for en smidig sagsgang vedrørende kulturarven i landskabet kunne KUAS i stedet udarbejde klare vejledninger for de hensyn, der skal tages i henhold til museumsloven, når et fortidsminde påtræffes ved anlægsarbejde. Det kunne være videnskabeligt funderede retningslinjer om, hvilke kriterier, der afgør, hvornår et kulturarvsareal kan eksproprieres i henhold til museumslovens § 27 stk. 8, og hvilke former for fortidsminder, der skal undersøges arkæologisk – for bygherrens regning. Hvis et sådant direktiv forelå, ville man i en anlægssituation have noget at forholde sig til. Med et officielt direktiv i hånden ville en bygherre lettere kunne acceptere at skulle flytte sit planlagte byggeri, hvis det viser sig, at der forestår en omkostningsfuld udgravning, eller hvis KUAS vælger at bevare fortidsmindet in situ. KUAS kunne også vælge at "mærke" de enkelte lokaliteter i DKC, så man let kunne få et overblik over, om en lokalitet er totaludgravet, eller hvilken formodet pris-kategori en arkæologisk undersøgelse vil ligge i.

Kulturarvsarealer eller ej?

Hvad stiller museerne så op med udpegningen af kulturarvsarealer? Det er sandsynligvis for sent at få KUAS til at indse, at pengene kunne være langt bedre brugt på at forsøge at tage hånd om dyrkningstruede lokaliteter. Museerne må tage stilling til, om de tør vælge dele af kulturarven i deres område ud som nationalt betydningsfuld – og dermed risikere, at alle de øvrige fund stemples "ingen væsentlig bevaringsværdi". Museerne må også vurdere, om det er værd at lægge kræfter i arbejdet, når energien er langt

bedre brugt på ordentlig vejledning til amternes miljømedarbejdere.

Hvis museernes arkæologer følger KUAS opfordring om at udpege fossile landskaber, områder omkring højgrupper og halvt udgravede klassiske lokaliteter, skal vi være opmærksomme på, at mange af disse ligger i landzonerne, og derfor ikke umiddelbart er berørt af anlægsarbejde, og derfor ikke kan "reddes" af at blive kulturarvsarealer. Det er imidlertid en god idé at udpege lokaliteter i råstof- og skovrejsningsområder. Det altafgørende er dog, at vi gør os klart, hvorfor vi prioriterer visse typer af pladser frem for andre. Vil vi satse på et bredperiodisk forskningsmateriale, hvor alle typer af lokaliteter tilgodeses, eller vil vi udpege lokaliteter, der kan fremvise fine metalfund?

Noter

1: Oplysningerne om udpegningen af Kulturarvsarealer er hentet fra skrivelse fra KUAS til samtlige museer med arkæologisk ansvarsområde vedrørende Kulturarvsarealer i Danmark pr. 3. okt. 2002 (A 221/02).

Kildehenvisninger

Arkæologikonferencen på Nationalmuseet marts 2000 er trykt som "*Før landskabets erindring slukkes. Status og fremtid i dansk arkæologi*", redigeret af Anne Nørgård Jørgensen og John Pind og udgivet Rigsantikvaren og Det Arkæologiske Nævn 2001.

Eksemplerne på kulturmiljøudpegninger af potentielle fundområder er fra Regionplan 2001, Århus Amt, samt fra interview med sagsbehandler i Århus Amt, Natur og Miljø, Poul Henning Jensen, 2002.

Eksemplet på kulturmiljøudpegning med sammenhængene bebyggelsesperspektiver er fra Forslag til Regionplan 2012, Ribe Amt.

Tænk, hvis museerne valgte simpelthen at definere *alle* ikke-totaludgravede fund i ansvarsområdet som bevaringsværdige. Eftersom mange af dem i sin tid blev tildelt statslige midler til en (delvis) udgravning, må de jo være af værdi for nationen. Forestil dig, at det derefter var op til KUAS at udvælge "kulturarvsarealer af national betydning" blandt over 100.000 lokaliteter, ud fra styrelsens eget vagt definerede nationale værdibegreb. Tænk, hvis styrelsen så ikke havde råd til (endnu) en database, men i stedet valgte at få 1000 truede lokaliteter indstillet til fredning, og dermed en mere effektiv bevaring for eftertiden.

Citaterne af Steen Hvass er taget fra Jette Rostock og Olfert Voss interview i Arkæologisk Forum 7/2000.

Henvisninger til Ribe Amts fortidmindeprioritering er fra upubliceret speciale af Merete Holm 2002, indleveret ved Århus Universitet.

Ideen om opkøb af områder med arkæologisk kildemateriale er Lars Jørgensens. Se blandt andet hans indlæg i "Før landskabets erindring slukkes".

KUAS hjemmeside kan ses på www.kuas.dk
Museumsloven og Naturbeskyttelsesloven kan også ses på www.kuas.dk